

DE INVLOED VAN JEUGDPARTICIPATIE OP SOCIAAL KAPITAAL-INDICATOREN BIJ VOLWASSENEN EEN ANALYSE VAN RETROSPECTIEVE SURVEYGEGEVENS EN PANELDATA

Marc Hooghe en Dietlind Stolle¹

SUMMARY – The Effects of Youth Participation on Indicators of Social Capital in Adult Life - One of the basic assumptions of social capital theory is that social interaction, whether in formal or informal settings leads to socialisation into prosocial value patterns, like generalised trust or reciprocity. This assumption thus far has been tested exclusively with adult populations. In doing so, social capital studies tend to ignore the insights of political socialisation research, demonstrating that political behaviours and attitudes are already shaped at an early age, and most of these traits continue to be rather stable during the life cycle. In this article we use a Belgian cross-sectional data set with retrospective questions on youth participation, and a secondary analysis of an American panel study (1965-1982). Our findings suggest that social participation during adolescence has long-lasting effects into adulthood, while other youth experiences matter for adult civic attitudes. These results tentatively suggest that social participation exerts stronger network effects than attitudinal effects. Based on these research results, our claim is that social capital studies should pay more attention to youth research than has been done thus far.

1. Inleiding

Binnen de politieke wetenschappen is sinds enkele jaren sprake van een hernieuwde belangstelling voor de studie van de politieke cultuur, dit is het geheel van politiek relevante gedragingen en houdingen van de bevolking. Vooral het onderzoek rond de aanwezigheid van sociaal kapitaal heeft aangetoond dat samenlevingen met een sterke mate van politieke participatie en met hoge vertrouwensniveaus niet alleen democratischer functioneren, maar ook op economisch vlak betere prestaties kunnen voorleggen (Putnam, 2000). Helaas is er minder onderzoek beschikbaar over de manier waarop dit sociaal kapitaal precies tot stand komt (Hooghe en Stolle, in druk). Men kan dit vraagstuk op twee manieren benaderen. Institutionele verklaringen wijzen vooral op de rol van de overheid en van het gevoerde beleid (Braithwaite en Levi, 1998; Skocpol, 1999; Rothstein en Stolle, forthcoming). Maatschappelijke verklaringen, daarentegen, zien een intensieve vorm van interactie onder de burgers als een belangrijke voorwaarde

¹ De auteurs zijn resp. postdoctoraal onderzoeker van het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek - Vlaanderen en deeltijds docent aan de VUB en de UIA, en Assistent Professor aan het Department Politieke Wetenschappen van de McGill Universiteit, Montreal, Canada. Eerdere versies van dit artikel werden gepresenteerd op de Joint Sessions van het European Consortium for Political Research (Turijn, 22-27 maart 2002), op een workshop over jeugdparticipatie aan de McGill universiteit (www.youthconference.mcgill.ca), en op de Annual Meeting van de American Political Science Association (Boston, 28 augustus-1 september 2002). De auteurs danken de deelnemers aan deze conferenties voor hun constructieve kritiek op een eerdere versie van dit artikel, vooral dan de discussanten M. Kent Jennings en Kay Lehman Schlozman.

voor het ontstaan van sociaal kapitaal (Putnam, 2000; Hooghe, 1999). Deze benaderingswijze gaat ervan uit dat interactie leidt tot het optreden van socialisatie-effecten, waardoor tolerantie en veralgemeend vertrouwen versterkt worden. Het onderzoek naar het optreden van dergelijke socialisatie-effecten laat echter gemengde resultaten zien. Over het algemeen zien we wel een significant verband tussen participatie en interactie enerzijds, en het huldigen van meer democratische waardenpatronen anderzijds, maar dit verband wijst nog niet op het voorkomen van een duidelijk causaal verband (Hooghe, 1999).

Als we echter kijken naar de onderzoekstraditie in verband met politieke socialisatie, dan wordt dit gebrek aan duidelijke en ondubbelzinnige onderzoeksgegevens al beter verklaarbaar. De onderzoeksliteratuur in verband met politieke socialisatie suggereert dat politieke en maatschappelijke waardenpatronen relatief stabiel blijven gedurende de levensloop (Uslaner 2002). Weliswaar treden er bij volwassenen belangrijke verschuivingen in de waardenpatronen op (Sigel 1989a), onder meer als gevolg van werkgerelateerde ervaringen (Kohn en Schooler, 1982), transitie in de gezinssituatie (Lesthaeghe en Moors, 2001), of periode-effecten, maar in het algemeen kan men stellen dat deze veranderingen geen inbreuk maken op de fundamentele waardenoriëntaties, die op een relatief jonge leeftijd tot stand komen. Dit betekent echter ook dat de meest krachtige socialisatie-ervaringen tijdens deze jeugdige leeftijdsfase zullen voorkomen en niet zozeer bij volwassenen. Het lijkt dan ook een logische onderzoeksstrategie om het al dan niet optreden van socialisatie-effecten van interactie niet zozeer na te gaan bij volwassenen, zoals tot dusver altijd is gebeurd in het sociaal kapitaal-onderzoek, maar wel bij jongeren. We kunnen hierbij voortbouwen op een uitgebreide onderzoekstraditie, die aantoont dat politieke houdingen en gedragingen reeds op een relatief jonge leeftijd vorm krijgen, onder meer als gevolg van socialisatie-effecten binnen gezinnen, peer groups en scholen, maar bijvoorbeeld ook jeugdverenigingen (Flanagan en Sherrod, 1998; Hahn, 1998; Jennings en Niemi, 1981; Jennings en Stoker, 2001, 2002; Niemi en Junn, 1998; Oswald en Schmid, 1998; Yates en Youniss, 1999; Galston, 2001; Torney-Purta et al., 2001). Geïnspireerd door het 'politieke generatie'-concept van Mannheim gaan sommige onderzoekers er daarbij van uit dat sommige, uiterst belangrijke gebeurtenissen een blijvende stempel kunnen zetten op de verdere politieke en morele ontwikkeling van jongeren.

Het overgrote deel van het bestaande onderzoek omtrent politieke socialisatie beperkt zich echter tot het nagaan van de mogelijke invloed van ouders of van het onderwijs. Deze eenzijdige visie is allicht een van de belangrijkste oorzaken van het feit dat het bestaande onderzoek naar politieke socialisatie grotendeels genegeerd wordt in het sociaal kapitaal-onderzoek. In dit artikel willen we de stelling hard maken dat onderzoek naar politieke cultuur en politiek gedrag van volwassenen veel meer aandacht zou moeten besteden aan de invloed van jeugdervaringen, die een blijvende impact kunnen hebben op politieke houdingen en gedragingen. Dit geldt zowel voor houdingen (zoals vertrouwen) als voor gedragingen (vooral dan participatie). Hieruit volgt dat ook eventuele pogingen om de politieke cultuur opnieuw te dynamiseren, niet mogen beperkt blijven tot volwassenen (Putnam, 2000: 402-414), maar ook specifiek aandacht dienen te besteden aan wat er gebeurt tijdens de jeugdfase.

In dit artikel overlopen we eerst de literatuur over de vorming van sociaal kapitaal, en

we identificeren hierbij enkele duidelijke tekortkomingen. Vervolgens geven we een kort overzicht van de inzichten die worden aangereikt door de literatuur omtrent politieke socialisatie. Op basis van dit dubbele literatuuroverzicht identificeren we twee mogelijke causale mechanismen die de impact van jeugdervaringen kunnen verklaren: een netwerkmechanisme en een attitudinale verklaring. Beide mechanismen worden vervolgens getest in een empirisch gedeelte, dat gebaseerd is op een cross-sectionele survey met retrospectieve vragen over jeugdparticipatie, en op een longitudinaal panel-design.

2. Interactie als bron van sociaal kapitaal

Maatschappelijke benaderingen binnen het sociaal kapitaal-debat gaan ervan uit dat interactie met andere burgers, bijvoorbeeld in het kader van het verenigingsleven, leidt tot de vorming van een democratischer waardenpatroon. Deze benadering ent zich op de visie van de Tocqueville, die het verenigingsleven reeds zag als een “leerschool van de democratie”. Hieruit volgt dat in samenlevingen met een rijk verenigingsleven democratische waarden - zoals tolerantie, vertrouwen en politieke interesse - meer zouden moeten voorkomen.

Toch moeten we vaststellen dat het bestaande onderzoek naar de relatie tussen participatie en democratische waarden niet ondubbelzinnig deze ‘leerschool’-stelling ondersteunt. In het overgrote deel van het onderzoek wordt inderdaad wel een significant verband tussen lidmaatschap en democratische houdingen aangetroffen, en het gaat hier trouwens helemaal niet om een nieuw inzicht: reeds in de klassieke studie van Almond en Verba (1963) werd aangetoond dat leden van verenigingen (ook niet-politieke verenigingen) sterker geïntegreerd zijn in het maatschappelijk weefsel en in het politieke leven dan diegenen die van geen enkele vereniging lid zijn (Olsen, 1972; Verba en Nie, 1972). Later werd ook een positief verband aangetoond tussen het lidmaatschap van verenigingen, het verwerven van politieke vaardigheden en het gevoel van politieke bekwaamheid en interesse (Verba, Schlozman en Brady, 1995; Dekker, Koopmans en van den Broek, 1997; Moyser en Parry, 1997).

Verenigingen zouden echter niet alleen leiden tot politieke integratie, maar zouden ook diverse democratische en sociaal wenselijke houdingen bij de leden versterken. Meer bepaald zou de interactie binnen verenigingen leiden tot de ontwikkeling van vertrouwen in de andere leden, waarna het op deze manier opgebouwde vertrouwen kan worden veralgemeend tot een meer maatschappelijke vorm van algemeen vertrouwen (generalized trust). Als dit mechanisme klopt, volgt hieruit dat de maatschappelijke rol van dergelijke interactiecontexten nauwelijks kan overschat worden. Niet alleen weten we dat de aanwezigheid van vertrouwen leidt tot een meer voorspoedige economische ontwikkeling en een sterker ingewortelde democratische politieke cultuur; tevens weten we dat in althans een aantal westerse samenlevingen het vertrouwen van de bevolking, zowel in de instellingen als in de medeburgers, stelselmatig achteruitgaat (Stolle 2000).

Deze stelling leidt echter tot een belangrijk methodologisch probleem. Uit onderzoek blijkt over het algemeen dat leden van verenigingen inderdaad hogere vertrouwensniveaus hebben dan diegenen die niet participeren aan het verenigingsleven. Daarmee is echter nog niet aangetoond dat dit verschil inderdaad ontstaat als gevolg van de tijdens de participatie opgedane socialisatie-ervaringen. We dienen immers net zozeer rekening te houden met de mogelijkheid van het optreden van zelfselectie: diegenen met een hoger vertrouwensniveau zullen allicht meer geneigd zijn het gezelschap van andere burgers te gaan opzoeken, bijvoorbeeld in het kader van het verenigingsleven. Dit probleem kan in feite enkel opgelost worden door een longitudinale onderzoeksopzet, waarbij zowel leden als niet-leden gedurende langere tijd gevolgd worden (Stolle, 2001a; Claiborn en Martin, 2000; Mayer, forthcoming; Hooghe, 2001). Een dergelijke onderzoeksdesign stuit echter op enkele onoverkomelijke praktische bezwaren, al was het maar omwille van de langdurige observatietermijn die in dit verband vereist is.

De stelling dat verenigingen op deze manier functioneren als een “leerschool van de democratie” is tot dusver dus niet onomstotelijk empirisch hard gemaakt. Wel dienen we rekening te houden met de mogelijkheid dat de verwachtingen in dit verband misschien wat al te hoog gespannen waren. Voor het overgrote deel van de volwassenenpopulatie is de deelname aan het verenigingsleven niet echt een intensieve gebeurtenis: gemiddeld besteden Vlaamse volwassenen zo’n 2u15 per week aan activiteiten in het kader van het verenigingsleven (Hooghe 2001). Bovendien weten we dat de waardenpatronen en de politieke voorkeuren van volwassenen relatief stabiel te noemen zijn. Om beide redenen lijkt het hoogst twijfelachtig dat de participatie aan het verenigingsleven bij hen een dermate grote impact zou hebben als soms gesuggereerd wordt in het onderzoeksveld rond de vorming van sociaal kapitaal (Newton, 1997). Bovendien zijn deze verwachtingen in strijd met hetgeen we weten uit de onderzoekstraditie rond politieke socialisatie: dit soort onderzoek toont duidelijk aan dat primaire socialisatie-ervaringen (d.i. die ervaringen die reeds op jonge leeftijd plaatsgrijpen) over het algemeen een grotere en meer langdurige impact hebben dan de secundaire socialisatie-ervaringen die verderop in de levenscyclus dienen gesitueerd te worden. Bovendien weten we dat de belangrijkste waarden binnen het sociaal kapitaal-complex, zoals wederkerigheid en vertrouwen, reeds op relatief jonge leeftijd aanwezig zijn en bovendien behoorlijk stabiel blijven doorheen de levenscyclus (Piaget 1932; Kohlberg, 1981).

Daarom lijkt het aangewezen om bij de studie van de politieke cultuurvorming ook op een meer systematische wijze aandacht te besteden aan primaire socialisatie-ervaringen. Ook Sigel benadrukt dat de wortels van een politieke cultuur in de kindertijd en de adolescentie dienen te worden gezocht: “much of the foundation for political life – affect, cognition, and participation – is in place as the young person reaches adulthood” (Sigel, 1989b: ix). Of zoals Paul Whiteley het formuleert (1999: 41-42): “individual values (...) which can only be explained effectively by socialization processes within the family and in early adulthood experiences, play a more important role in creating social capital than does face-to-face interaction within organizations”. Vandaar dat we in dit artikel het onderzoek rond de vorming van sociaal kapitaal willen confronteren met de inzichten van het onderzoek rond politieke socialisatie. Eerder dan de aandacht te richten op relatief onbelangrijke socialisatie-ervaringen tijdens de volwassen leeftijd, willen we ons hier concentreren op primaire socialisatie-ervaringen, waarvan men kan

verwachten dat ze een meer diepgaande invloed hebben op de politieke houdingen en gedragingen van burgers. Het gaat daarbij zowel om hun ervaringen op school, in het gezin, met vriendengroepen, als in de samenleving in het algemeen². We menen dan ook te kunnen aansluiten bij de suggestie van Niemi en Junn (1998, 157), als die stellen: "If we want to understand what adult citizens know and do not know about political life, and how they got that way, the late adolescent years and schools are good places to begin."

3. Het onderzoek over politieke socialisatie

Het onderzoek over politieke socialisatie heeft de afgelopen decennia een wisselvallige ontwikkeling gekend (Jennings, 2002). Terwijl in de jaren zestig en zeventig van de 20ste eeuw diverse studies over dit onderwerp verschenen, leek het thema reeds afgeschreven op het ogenblik dat Renshon in 1977 zijn *Handbook of Political Socialization* op de markt bracht. De basisaannames van het onderzoek over politieke socialisatie waren op dat ogenblik reeds flink gedateerd. Over het algemeen werd politieke socialisatie immers gezien als een mechanisme dat politieke stabiliteit diende te waarborgen: de jongere generaties namen de waardenpatronen van hun ouders over en internaliseerden ze (Hyman, 1959; Easton en Dennis, 1969). Politieke socialisatie stond dus in het teken van stabiliteit en steun voor het bestaande politiek regime. Politieke socialisatie werd dan ook gezien als een "stabilizing social mechanism" (Schwartz en Schwartz, 1975: 4). Een typisch, zij het ietwat extreem voorbeeld van deze tendens vinden we in het onderzoek dat Roig en Billon-Grand (1968) in 1963 verrichtten bij 413 Franse schoolkinderen tussen 10 en 14 jaar oud. Meer specifiek peilden ze naar de mate van respect voor de president van de republiek, het huldigen van patriottische gevoelens, het meestappen in het toen vigerende anticommunisme en de kennis van de Franse politieke instellingen. De onderzoekers merkten tevreden op dat 89 procent van de leerlingen erin slaagde de leuze *Liberté, Egalité, Fraternité* te herkennen als het officiële motto van de Franse republiek. Bovendien was maar liefst 38 procent van deze leerlingen van mening dat landverraders de dood met de kogel moesten krijgen. De onderzoekers maakten zich wel enigszins zorgen over het gebrek aan patriottisme van de meisjes: bij hen was slechts 19 procent voor het toepassen van de doodstraf op landverraders, bij de jongens was dat 48 procent (Roig & Billon-Grand, 1968: 70). Dergelijke voorbeelden lijken nu hopeloos gedateerd, en allicht zou het nu zelfs als onethisch worden beschouwd om dergelijke vragen voor te leggen aan 10-jarige schoolkinderen. Desalniettemin is het bijzonder interessant te zien dat ook 10-jarigen toen een duidelijk consistente visie had-

² Men zal terecht opmerken dat hier de mogelijke invloed van de media (en met name televisie) achterwege blijft. Wij zijn er ons terdege van bewust dat televisie allicht een zeer grote impact heeft verworven in het leefpatroon van hedendaagse jongeren, zodat dit thema zeker verder dient onderzocht te worden. Mediagebruik leent zich echter niet tot retrospectieve vragen: het is niet mogelijk nu aan volwassenen te vragen hoe vaak ze dertig jaar geleden televisie keken. Ook in het door ons aangewende Amerikaanse onderzoek was de bevraging van het televisiegedrag tijdens de eerste golf van het onderzoek, in 1965, slechts zeer rudimentair. We geloven echter niet dat de validiteit van onze analyses door deze omissie in het gedrang komt. De respondenten van het Amerikaans onderzoek beleeften hun jeugdperiode tijdens de eerste helft van de jaren zestig; bij het Vlaamse onderzoek was dat (gemiddeld) in de jaren zeventig. Men kan aannemen dat de invloed van televisie, zeker bij jongeren, in die periode nog geringer was dan tegenwoordig.

den op politieke en maatschappelijke problemen. Dit impliceert dat ook op deze leeftijd kinderen reeds ten minste enige notie hebben van politieke problemen (zie ook Torney-Purta et.al. 2001 voor bewijsmateriaal bij 14-jarigen), zodat het inderdaad zinvol is deze groep als onderwerp te nemen van politicologisch onderzoek.

Het feit dat in het oorspronkelijke onderzoek naar politieke socialisatie zo sterk de nadruk lag op stabiliteit en patriottisme, betekent echter dat deze onderzoekstak in de jaren '70 elk krediet verloor in een academische omgeving die eerder gericht was op het erkennen en herwaarderen van conflict, verandering en disruptie. Bovendien was men in de jaren '70 eerder sceptisch over het voorkomen van diepgaande socialisatie-effecten. De beschikbare studies omtrent de impact van burgerschapsvorming in het onderwijs hadden immers aangetoond dat dergelijke lessen nauwelijks enige invloed hadden (Niemi en Junn, 1998: 16; Galston, 2001). In een bijzonder invloedrijke studie kwamen Langton en Jennings (1968) tot het besluit dat de effecten van burgerschapsvorming "are extremely weak, in most instances bordering on the trivial" (Langton en Jennings, 1968: 858).

Gedurende bijna 30 jaar werd de studie van Langton en Jennings gezien als het definitieve woord omtrent dit onderwerp, wat meteen betekende dat er nauwelijks nog onderzoek werd verricht omtrent het optreden van politieke socialisatie³. Het studiedomein werd echter opnieuw tot leven gewekt door de publicatie van het onderzoek van Niemi en Junn uit 1998, dat veel optimistischer was over het voorkomen van blijvende socialisatie-effecten. Uit de studie van Niemi en Junn blijkt dat het volgen van lessen burgerschapsvorming, het aantal onderwerpen dat hierin behandeld wordt, en het discussiëren over politiek in de klas, allemaal een significant effect hebben op de politieke kennis van 18-jarigen. Bovendien weten we uit ander onderzoek dat politieke kennis een belangrijke voorwaarde is voor het gaan stemmen (Milner, 2002). Hun conclusie was dan ook dat een doorgedreven burgerschapsvorming in het onderwijs er mee voor kon zorgen dat de bereidheid om te gaan stemmen bij verkiezingen zou kunnen worden verhoogd. Tegelijk geven ze echter toe dat burgerschapsvorming wel belangrijke cognitieve gevolgen heeft (meer politieke kennis), maar in veel mindere mate attitudinale effecten resorteert: politieke vorming had een veel geringere impact op de houdingen en waardenpatronen van de leerlingen dan op hun kennisniveau. Hun conclusie was dan ook: "one finding is clear and consistent: school and curriculum have an enduring impact on the development of civic knowledge in high school students. By enduring, we mean that their effects are positive, statistically significant, and of meaningful size in comparison to and in the presence of other competing explanations of civic knowledge, including individual abilities and interests and home environment" (Niemi en Junn, 1998: 142-143).

Niemi en Junn (1998) komen dus tot een radicaal andere conclusie dan Langton en Jennings (1968) drie decennia eerder. Er hoeft echter niet noodzakelijk een tegenstrijdig-

³ Het onderzoek had ook een belangrijke beleidsimpact: in verschillende Amerikaanse staten werden de lessen burgerschapsvorming gewoonweg afgeschaft, om pas een kwarteeuw later weer ingevoerd te worden.

heid op te treden tussen beide onderzoeken, en er zijn drie factoren die kunnen verklaren waarom beide onderzoeksteams tot andere resultaten komen. Ten eerste gebruiken Niemi en Junn een meer gesofisticeerde meting van burgerschapsvorming, waarbij ze niet alleen nagaan of de leerling al dan niet politieke vorming heeft genoten, maar ook welke onderwerpen hierbij werden behandeld en wanneer deze lessen precies werden gegeven. Ten tweede was de studie van 1968 vooral gericht op het opsporen van attitudinale effecten en ook in 1998 waren deze effecten relatief zwak. De grote innovatie van 1998 was dat voor het eerst cognitieve effecten werden opgenomen in het onderzoek, en juist bij dit soort effecten bleken de waargenomen verbanden het sterkst (zie ook Denver en Hens, 1990). Een derde reden, die niet expliciet aan bod komt in het werk van Niemi en Junn, is het feit dat onderwijspraktijken ook ingrijpend zijn gewijzigd sinds de jaren '60: de manier waarop burgerschapsvorming wordt onderwezen is drastisch veranderd, en allicht hebben deze nieuwe vormen, waarin veel meer de nadruk wordt gelegd op interactie en participatie, een sterkere impact dan het vroegere, meer academisch getinte onderwijs (Yates en Youniss, 1999).

De vaststelling van Langton en Jennings dat de 'klassieke' politieke vorming niet leidt tot waarneembare effecten op de politieke houdingen van de leerlingen heeft inderdaad geleid tot een grondige modernisering op dit domein, vooral dan in de Verenigde Staten. Veel Amerikaanse scholen leggen nu de nadruk op het verwerven van ervaring buiten de schoolmuren, onder meer door het organiseren van allerlei gemeenschapsprojecten of het inrichten van stages. Hoewel dit soort 'verplicht vrijwilligerswerk' aanvankelijk werd onthaald op enige scepsis, tonen diverse evaluatie-onderzoeken aan dat deze gemeenschapsprojecten inderdaad wel effectief kunnen zijn. In 1998 werden dergelijke gemeenschapsprojecten reeds ingericht door 32% van alle openbare scholen in de Verenigde Staten (Galston, 2001: 229). Het evaluatie-onderzoek toont aan dat participatie-ervaringen op een relatief jonge leeftijd kunnen bijdragen aan het versterken van een gevoel van burgerschapszin, een gevoel dat bovendien relatief stabiel blijkt te zijn, ook lange tijd na de eigenlijke socialisatie-ervaring (Youniss, McLellan en Yates, 1997). Bepaalde studies wijzen er bovendien op dat de participatie-ervaringen die werden opgedaan tijdens de middelbare school-leeftijd een significant effect blijken te hebben op het waardenpatroon van volwassenen, zelfs indien de participatie-ervaringen in het hoger onderwijs worden opgenomen als controlevariabele (Galston, 2001). Uit een internationaal vergelijkend onderzoek dat in 1998 werd georganiseerd, blijkt bovendien dat onder 14-jarigen niet alleen de politieke vorming, maar ook participatie-ervaringen die werden opgedaan buiten de schoolcontext, een significant effect hadden op de politieke kennis van de leerlingen en op hun bereidheid later deel te nemen aan verkiezingen (Torney-Purta et al., 2001).

De resultaten van dergelijk onderzoek impliceren echter niet dat we al te optimistisch mogen zijn over de doeltreffendheid van dit soort door de school ingerichte of ondersteunde gemeenschapsprojecten. Uit andere studies blijkt immers dat politieke vorming niet altijd leidt tot duidelijk waarneembare effecten. Uit een studie bij middelbare scholieren in Florida bijvoorbeeld bleek dat de deelname aan vrijwillige gemeenschapsprojecten niet gepaard gaat met een toename van het gevoel van politieke competentie (Smith, 1999). Wel dient hierbij opgemerkt te worden dat deze studie slechts een observatieperiode van één jaar besloeg, wat allicht te beperkt is om tot duidelijke resultaten

aanleiding te kunnen geven. Het is dus zeker niet zo dat alle schoolgerelateerde projecten automatisch zouden leiden tot de versterking van burgerschapswaarden: veel lijkt af te hangen van de concrete kenmerken van het project, en in het bijzonder de mate waarin de deelnemers zelf betrokken worden bij de besluitvorming terzake (Morgan en Streb, 2001). Toch wordt in het algemeen duidelijk dat het stimuleren van participatie-ervaringen buiten de schoolmuren een belangrijke meerwaarde kan opleveren voor de opdracht tot burgerschapsvorming van het onderwijs.

Het onderzoek toont dus duidelijk aan dat jeugdervaringen, zowel binnen de school als daarbuiten, een duidelijke invloed kunnen hebben, in eerste instantie op de politieke kennis van jongeren, maar ook op hun politieke houdingen en waarden. Uit het beschikbare onderzoek kunnen we echter niet afleiden welk soort kenmerken het belangrijkste zijn. Terwijl sommige auteurs de nadruk leggen op de kennisoverdracht die centraal stond in de klassieke politieke vorming, wijzen anderen op de rol van wat het “verborgen curriculum” wordt genoemd, en wat onder meer tot uiting komt in het algemene schoolklimaat. Ongeacht het precieze causaal mechanisme mag het echter duidelijk zijn dat ervaringen tijdens de adolescentieperiode wel degelijk een invloed hebben op volwassen gedragspatronen en houding. Niettegenstaande het feit dat de afgelopen jaren vooral in de Verenigde Staten veel onderzoek is verricht naar de invloed van gemeenschapsprojecten, is het toch opvallend te moeten vaststellen dat het overgrote deel van het bestaande onderzoek naar politieke socialisatie eenzijdig gericht blijft op schoolgerelateerde factoren. Dit betekent echter dat de mogelijke rol van andere interactiecontexten waarbinnen adolescenten zich bewegen onderbelicht blijft. Met de secundaire analyse van bestaand surveymateriaal, die we in dit artikel presenteren, willen we dan ook een nieuwe dimensie binnenbrengen in het politieke socialisatie-onderzoek: het is niet alleen belangrijk te weten wat adolescenten doen op school, maar we dienen ook de invloed na te gaan van hun buitenschoolse ervaringen. Hoewel hieromtrent zeer weinig onderzoeksmateriaal voorhanden is, suggereren diverse publicaties toch dat jongeren die in hun jeugdfase sterk maatschappelijk geëngageerd waren, ook in hun latere levenscyclus significant vaker maatschappelijk actief zullen zijn (Hanks, 1981; Beck en Jennings, 1982; Johnson et.al., 1998). Vandaar dat het ons zinvol lijkt meer aandacht te besteden aan de mogelijke langetermijnpact van de niet-schoolse maatschappelijke participatie van jongeren.

4. Causale mechanismen: netwerk- en attitudebenaderingen

Het feit dat uit onderzoek blijkt dat jeugdervaringen een blijvende impact hebben op de politieke gedragingen van volwassenen, kan op twee verschillende manieren verklaard worden. Een eerste verklaringsmodel legt de nadruk op netwerkmechanismen, die rekrutering en mobilisatie faciliteren op volwassen leeftijd. De tweede verklaringswijze gaat ervan uit dat jeugdervaringen een blijvende invloed hebben op de houdingen van de betrokken jongeren.

4.1. *De netwerkbenadering*

Onderzoek naar politieke mobilisatie toont overtuigend aan dat reeds bestaande netwerken een cruciale rol spelen bij elk mobilisatie- en rekruteringsproces (Freeman 1973). Dit betekent dat, zelfs indien we ervan zouden uitgaan dat jeugdparticipatie geen, of in elk geval geen blijvende socialisatiegevolgen heeft, dan nog participanten een grotere kans zullen hebben geïntegreerd te worden in mobiliseerbare netwerken. Alleen daardoor al zullen ze vaker blootgesteld worden aan mobilisatiepogingen en zal hun participatieniveau reeds hoger liggen, zelfs indien ze zich op attitudinaal vlak nauwelijks zouden onderscheiden van de niet-participanten. Uit Amerikaans onderzoek weten we dat het gevraagd worden om te participeren in zeer belangrijke mate bepalend is om te weten of iemand al dan niet maatschappelijk actief zal worden. Diegenen die vroeger reeds actief zijn geweest, hebben uiteraard een veel grotere kans om een dergelijke vraag te krijgen: "Requests for political activity are not random. Those who ask others directly to get involved in politics are apt to target likely prospects before making appeals" (Verba, Schlozman en Brady, 1995: 139). De vroegere leden van jeugdorganisaties zijn niet alleen structureel ingebed in mobiliseerbare netwerken, bovendien is het vanuit het standpunt van de bewegings-entrepreneur veel rationeler de mobilisatie-inspanningen te richten op diegenen van wie men weet dat ze reeds een activistisch verleden hebben (Verba, Brady en Schlozman, 1995; Brady, Schlozman en Verba, 1999).

Een studie van milieu-organisaties in het noorden van Italië toonde reeds aan dat mobilisatieprocessen overwegend verlopen via informele netwerken (Diani, 1990). Rekrutering lijkt minder te maken te hebben met formele criteria, maar veeleer met vriendschapsbanden, gemeenschappelijke ervaringen en ideologische verwantschap. Ook voor wat betreft de Belgische milieubeweging vinden we een dergelijk rekruteringsspatroon terug: veel prominente leden van de diverse milieubewegingen hebben elkaar reeds op jeugdige leeftijd leren kennen via de Jeugdbond voor Natuurstudie en Milieuontwikkeling (JNM), die een soort kweekvijver is geworden voor de volwassen milieubeweging (Hooghe, 1997). Het feit dat, zowel bij de JNM als bij andere jeugdorganisaties in ons land, veel initiatief uitgaat van de jongeren zelf, betekent bovendien dat het hier om een uitgelezen plaats gaat voor het opdoen van wat Verba, Brady en Schlozman (1995) "civic skills" noemen: vaardigheden die onontbeerlijk zijn voor het vervullen van een politieke rol. Het gaat dan bijvoorbeeld om het inrichten van activiteiten, organisatietalent, spreken in het openbaar, samenwerken binnen groepen, enz. Dit soort vaardigheden moet ook aangeleerd worden, en het onderwijs besteedt hier nauwelijks aandacht aan, zodat jeugdverenigingen wat dit betreft een belangrijke alternatieve leerschool vormen.

4.2. *Een attitudinale benadering*

De attitudinale benadering gaat ervan uit dat jeugdervaringen een blijvend socialisatie-effect hebben: de ervaring heeft een directe impact op de waarden van jongeren en die houdingen blijven bovendien relatief stabiel gedurende de levenscyclus. Deze benadering roept echter de vraag op welke de mechanismen zijn waarlangs deze ervaringen een socialisatie-effect uitoefenen en welke individuele of groepskenmerken hierop van invloed zijn. Ook voor wat betreft het onderzoek naar de mogelijke effecten van

participatie op volwassen leeftijd is dit trouwens een van de centrale vraagstukken: we weten niet op welke manier de interactie binnen bijvoorbeeld vrijwillige verenigingen een effect heeft op de attitudes van de leden.

Sommige auteurs gaan er hierbij van uit dat enkel face-to-face-contact met anderen kan leiden tot blijvende socialisatie-effecten (Putnam, 1993); anderen stellen dan weer dat een meer afstandelijk lidmaatschap wel degelijk socialisatie-effecten kan hebben via een vooralsnog slechts vaag afgebakend identificatiemechanisme (Wollebæk en Selle, forthcoming). Niet alleen de intensiteit van de interactie is echter een onderwerp van discussie, het lijkt al evenzeer belangrijk te weten met wie men interageert. Men kan hierbij een onderscheid maken tussen “bonding ties” (d.i. het aangaan van banden met personen die dezelfde achtergrondkenmerken delen, zoals bijvoorbeeld socio-economische status, religie of geslacht), versus “bridging ties” (d.i. het aangaan van banden tussen verschillende groepen of gemeenschappen). Men kan ervan uitgaan dat ‘bonding’-vormen van interactie in mindere mate sociaal wenselijke effecten zullen hebben: men interageert dan immers enkel met leden van de eigen gemeenschap, zodat de visie op andere groepen of op de samenleving in het algemeen zelfs in sterkere mate het onderwerp van vooroordelen kan worden (Molenaers, 2001). ‘Bridging’-vormen van interactie zouden daarentegen wel moeten leiden tot een meer positieve visie op de samenleving in het algemeen. Men gaat er daarbij van uit dat het contact, bijvoorbeeld met etnische minderheden of met personen met een andere levensbeschouwing, zal leiden tot een meer positieve of in elk geval genuanceerde visie op deze groepen (Putnam, 1993: 90; 2000). Hieruit volgt dat vooral de interactie binnen een cultureel of maatschappelijk diverse context zou moeten leiden tot een meer veralgemeende vorm van vertrouwen, terwijl de interactie binnen een homogene context eerder van aard is om bestaande vooroordelen te bevestigen. Binnen deze hypothese lijkt vooral bij jongeren het contact met andere bevolkingsgroepen een aangewezen methode om de ontwikkeling van vooroordelen tegen te gaan en de ontwikkeling van een meer positieve kijk op diversiteit te bevorderen.

Problematisch hierbij is echter dat zowel bij scholen als bij jongerenorganisaties duidelijk een trend tot socio-economische en etnische segregatie optreedt, zodat scholen en jongerenorganisaties vaak eerder aanleiding zullen geven tot het vormen van ‘bonding’-interactiecontexten dan tot ‘bridging’-sociale contacten (Mutz en Mondak, 1998; Popielarz, 1999). Het is daarom van groot belang na te gaan in hoeverre dergelijke vormen van interculturele communicatie tot stand komt, bijvoorbeeld in buurten, maar ook in scholen en bij jeugdorganisaties. Omdat bij volwassenen vooroordelen reeds behoorlijk persistent zullen zijn, verwachten we dat met name bij jongeren de houdingen ten opzichte van andere etnieën of culturele minderheden nog kunnen beïnvloed worden door interactie-ervaringen.

Als we willen nagaan welke gevolgen jeugdparticipatie heeft op de politieke houdingen en gedragingen van volwassenen, dienen we dus rekening te houden met twee mogelijke causale mechanismen. Ofwel doen jongeren een aantal organisatorische vaardigheden op binnen de jeugdbeweging en worden ze geïntegreerd in mobiliseerbare netwerken, ofwel heeft deze jeugdervaring, via nog niet volledig begrepen mechanismen, een directe impact op hun waardenpatroon; een impact die zich verderzet eenmaal ze

de volwassenheid hebben bereikt. We dienen uiteraard ook rekening te houden met de mogelijkheid dat beide causale mechanismen tegelijk actief zijn.

5. Data en methoden

De vraagstelling zoals we die in de vorige paragrafen hebben uiteengezet, impliceert strikt genomen een longitudinale onderzoeksdesign, waarbij zowel een groep van participerende adolescenten als een controlegroep van niet-participerenden doorheen hun levensloop worden gevolgd. Het zal duidelijk zijn dat het opzetten van een dergelijk langlopend onderzoek niet evident te noemen is. Vandaar dat we in dit artikel een beroep moeten doen op een secundaire analyse van reeds bestaande databronnen, die elk afzonderlijk niet voldoende materiaal leveren om onze hypothesen te toetsen, maar waarvan de combinatie ons wel toelaat met iets meer zekerheid uitspraken te doen over de relatie tussen jeugdparticipatie en sociaal kapitaal-indicatoren op volwassen leeftijd. Ten eerste doen we een beroep op de resultaten van een Vlaamse cross-sectionele survey bij volwassenen, waarin ook retrospectieve vragen waren opgenomen over de jeugdparticipatie-ervaringen van de respondent. Het voordeel van deze dataset is dat ze een zeer uitgebreide bevraging omvat van participatiegedrag (cfr. Hooghe 1999), zodat we hier de causale mechanismen op een meer gedetailleerde wijze in kaart kunnen brengen. Retrospectieve vragen zijn geschikt om gedragspatronen uit het verleden in kaart te brengen (en we zullen straks aantonen dat deze antwoorden inderdaad betrouwbaar zijn), maar ze zijn uiteraard totaal ongeschikt om voorbij attitudes te meten. Attitudes dienen op het moment zelf bevraagd te worden. Deze gegevens kunnen we echter incorporeren dankzij onze tweede databron, een Amerikaans onderzoek dat berust op een paneldesign, waarbij dezelfde respondenten ondervraagd werden in 1965, 1973 en 1982. Voor wat betreft 1965 hebben we bovendien het voordeel dat op dat moment ook de ouders van de respondenten afzonderlijk bevraagd werden. Het nadeel van deze tweede dataset is dat de bevraging van participatiegedrag relatief beperkt blijft. De combinatie van beide databronnen biedt ons echter een adequaat instrumentarium om zowel het netwerkeffect als het attitudinaal effect in kaart te brengen.

Het cross-sectioneel onderzoek werd in 1998 in Vlaanderen verricht en bestaat uit 1341 face-to-face-interviews met volwassenen tussen 18 en 75 jaar oud. Het onderzoek kan als representatief worden beschouwd voor de volwassen populatie van het Vlaams gewest (Hooghe 1999). Het tweede onderzoek werd uitgevoerd door M. Kent Jennings, Gregory Markus en Richard Niemi (1983), en het gaat hier om wat op wereldschaal allicht het belangrijkste onderzoek is omtrent politieke socialisatie. Bij een eerste onderzoeksgolf in 1965 werden 1.669 laatstejaarsstudenten van de middelbare school ondervraagd, samen met hun ouders. Deze studenten werden in 1973 en 1982 opnieuw ondervraagd. In 1982 werden nog 1.040 van deze respondenten weer opgenomen in de derde onderzoeksgolf.

6. Netwerkeffecten

Onze eerste verwachting is dus dat de netwerken die gevormd worden tijdens de adolescentie, onder meer door de participatie in jeugdverenigingen, intact zullen blijven en ook later gebruikt zullen worden voor participatie en mobilisatie. Deze hypothese kunnen we toetsen aan de hand van een Belgische survey, waarbij de volwassen respondenten ook werden ondervraagd omtrent hun jeugdparticipatie. Jeugd werd hierbij gedefinieerd als de periode tussen de 6de en de 18de verjaardag, terwijl ook gestipuleerd werd dat men pas van echt lidmaatschap kon spreken, indien men tenminste gedurende een jaar actief heeft geparticipeerd.

De resultaten zijn behoorlijk indrukwekkend: 67 procent van alle respondenten geeft aan actief lid te zijn geweest van een of andere jeugdvereniging (Tabel 1). Geen enkele andere vereniging heeft een dusdanig ruim bereik onder de Vlaamse bevolking, en dit alleen al is een reden om te betreuren dat jeugdverenigingen tot dusver veel te weinig aandacht kregen binnen het participatieonderzoek. Bij de jongste leeftijdsgroep (18-35 jaar) is het aantal (ex-)leden zelfs nog groter, met 75 procent van alle respondenten. Bij de oudste groep is dit echter nog altijd 55 procent. Het feit dat jongeren meer voormalige lidmaatschappen van jeugdverenigingen rapporteren dan oudere respondenten zou erop kunnen wijzen dat de antwoorden op deze vraag niet helemaal betrouwbaar zijn. Voor de 30-jarigen ligt het lidmaatschap bij een jeugdorganisatie immers nog vers in het geheugen, terwijl dit bij de 70-jarigen allicht niet meer het geval is. Als we echter de antwoorden op deze vraag nader bekijken, lijkt het hoogst onwaarschijnlijk dat het antwoordpatroon veroorzaakt zou worden door een falend geheugen bij de oudere leeftijdsgroepen (Tabel 1).

Tabel 1: Voormalig lidmaatschap van jeugdorganisaties voor 3 leeftijdscategorieën

	18-35j	36-55j	56-75j	Totaal
Scouts	14.3	13.6	8.8	12.5
Christelijke jeugdver.	43.3	43.0	37.3	41.5
Traditionele jeugdver.	54.2	54.0	43.4	51.2
Jeugdhuizen	11.8	13.9	3.4	10.3
Natuur en milieu	3.8	3.0	1.7	2.9
Politieke jongerenorg.	2.0	3.4	2.4	2.6
Sportorg. voor jongeren	43.6	29.6	14.8	30.3
Andere jeugdorganisaties	9.2	7.1	4.7	7.1
Niet-traditionele jeugdorg.	53.6	41.3	21.5	40.0
Totaal jeugdorganisaties	75.1	69.0	54.5	67.1

Percentage van alle respondenten die ten minste één lidmaatschap aangeven in deze categorie. Traditioneel= scouts en christelijke jeugdorganisaties; niet-traditioneel = alle andere. n=1341.

Indien dit antwoordpatroon het resultaat zou zijn van een falend geheugen, is het moeilijk verklaarbaar waarom dit ‘geheugenverlies’ selectief zou zijn. We zien echter dat er wel degelijk grote variaties optreden: de oudere leeftijdsgroepen rapporteren bijna evenveel lidmaatschappen van christelijke jeugdorganisaties als de jongste leeftijdsgroep. Voor wat betreft de jeugdhuizen en sportclubs voor jongeren, daarentegen, merken we een duidelijk verschil op tussen de verschillende leeftijdsgroepen. Het opmerkelijke is evenwel dat dit antwoordpatroon perfect overeenstemt met de objectieve historische gegevens die we hebben over de evolutie van het jeugdverenigingsleven gedurende de 20ste eeuw. De niet-traditionele jeugdorganisaties kenden immers hun bloeiperiode vanaf de jaren zeventig van de twintigste eeuw en is het dan ook logisch dat de jongere groepen hierin in veel sterkere mate participeerden dan de oudere groepen. Zowel scouts als christelijke jeugdorganisaties waren echter al volop actief in de jaren dertig van de 20ste eeuw. Opvallend is bovendien dat het hoogste aantal oud-leden van jeugdhuizen teruggevonden wordt bij de groep van 36- tot 55-jarigen, wat overeenstemt met het feit dat deze sector zijn bloeiperiode kende in de jaren zeventig van de 20ste eeuw en daarna enigszins is afgekalfd. De beschikbare historische gegevens maken met andere woorden aannemelijk dat deze antwoorden inderdaad betrouwbaar zijn en een min of meer accurate weerspiegeling bieden van het reële jeugdparticipatiegedrag van de respondenten in dit onderzoek.

Als we willen nagaan in hoeverre jeugdparticipatie bevorderlijk is voor de volwassen participatie, dienen we eerst de relatie tussen beide variabelen na te gaan. Ten einde elke dubbeltelling te voorkomen, hebben we ons daarbij beperkt tot respondenten die ouder zijn dan 25. We kunnen ervan uitgaan dat deze respondenten geen banden meer hebben met de jeugdbeweging. In Tabel 2 geven we, zowel voor de voormalige leden als voor de voormalige niet-leden van de jeugdorganisaties, het huidige aantal actieve lidmaatschappen.

Tabel 2: Huidig actief lidmaatschap en jeugdparticipatie

	Geen lid jeugdvereniging			Lid jeugdvereniging		
	vrouw	man	allen	vrouw	man	allen
Scouts	0.81	1.00	0.90	0.85	1.39	1.18
Christelijke jeugdorg.	0.63	0.95	0.80	1.04	1.22	1.13
Traditionele jeugdorg.	0.62	0.83	0.72	1.02	1.26	1.15
Jeugdhuizen	0.77	1.02	0.89	1.21	1.46	1.34
Natuur en milieu	0.81	1.02	0.91	0.94	1.94	1.65
Politieke jongerenorg.	0.80	0.99	0.89	1.61	2.73	2.41
Sportclubs voor jongeren	0.74	0.90	0.80	1.16	1.37	1.26
Andere jeugdgroepen	0.78	1.00	0.89	1.08	2.21	1.50
Niet-traditionele jeugdorg.	0.70	0.80	0.74	1.08	1.36	1.26
Alle jeugdorganisaties	0.55	0.67	0.59	1.00	1.21	1.12

Eenheden: aantal huidige actieve lidmaatschappen, voor de respondenten van 25 jaar en ouder. Steekproefgemiddelde= 0.94 lidmaatschappen.

Deze bivariate verkenning bevestigt ons aanvankelijk vermoeden: diegenen die reeds op jongere leeftijd actief zijn in het verenigingsleven, blijven ook op volwassen leeftijd duidelijker sterker geëngageerd. Terwijl de niet-leden gemiddeld 0,6 lidmaatschappen rapporteren, is dat bij de oud-leden van jeugdverenigingen bijna dubbel zo veel: 1,12. We merken echter tegelijk op dat er wat dat betreft geen duidelijke verschillen optreden tussen traditionele en niet-traditionele jeugdorganisaties: in beide gevallen is er een duidelijke toename van de participatie op volwassen leeftijd. Dit resultaat is enigszins contra-intuïtief omdat met name de traditionele organisaties ook expliciet een vormende doelstelling hebben: zij willen een bepaald waardenpatroon overbrengen op hun leden. Deze doelstelling is in veel mindere mate aanwezig bij de niet-traditionele jeugdverenigingen. De al dan niet aanwezigheid van een dergelijke expliciete doelstelling blijkt echter weinig gevolgen te hebben voor de latere participatieniveaus. Dit lijkt reeds een eerste indicatie voor het feit dat vooral de integratie in mobiliseerbare netwerken belangrijk is en in mindere mate de expliciet beoogde attitudinale effecten van het jeugdlidmaatschap.

Het verband tussen jeugdparticipatie en volwassen lidmaatschap duidt echter nog niet op het optreden van een netwerkeffect of zelfs niet op een causaal verband. Het kan net zo goed zijn dat we hier een zelfselectie-effect waarnemen, waarbij diegenen die in sterkere mate op de samenleving of op groepsverbanden georiënteerd zijn, zich reeds op jeugdige leeftijd engageren in het verenigingsleven. Als we de resultaten meer in detail bekijken, wordt de hypothese van het netwerkeffect echter enigszins ondersteund. Voor sport-, natuur- en politieke organisaties beschikken we over gegevens, zowel wat betreft het volwassen als voor wat betreft het jeugdlidmaatschap. Bij elk van deze organisaties zien we zeer duidelijk dat diegenen die reeds op jeugdige leeftijd actief waren, blijkbaar in groten getale doorstromen naar het volwassen equivalent van deze groep. Dit patroon (zie Tabel 3) is op zich geen bewijs van causaliteit, maar het lijkt wel volledig in overeenstemming met het optreden van een netwerkeffect.

Tabel 3: Rekruterings effecten voor sport, leefmilieu en politiek

	Voormalige leden van de overeenstemmende jeugdorganisatie	niet-leden van de overeenstemmende jeugdorganisatie	allen
Sportgroepen	36.8	18.2	23.5
natuur en milieu	25.3	5.6	7.0
politieke organisaties	42.9	4.5	5.6

Eenheden zijn het percentage van voormalige leden van resp. jeugdsportclubs, jeugdnatuurorganisaties en politieke jongerenbewegingen, die nu lid zijn van de overeenstemmende volwassenenorganisatie. Enkel respondenten ouder dan 25 jaar werden opgenomen.

De resultaten die werden opgenomen in Tabel 3 tonen bijvoorbeeld dat van alle voormalige leden van sportclubs voor jongeren ook nu nog 37 % lid is van een sportorganisatie. Bij diegenen die in hun jeugd jaren geen lid waren van een sportclub, is dat slechts 18 %. Bij politieke organisaties is het verband nog duidelijker: meer dan 40 % van diegenen

die lid waren van een politieke jongerenorganisatie zijn ook nu nog lid van een politieke beweging of een partij. Bij de totale steekproefpopulatie is dit percentage niet meer dan 6 %. Hoewel we vooralsnog geen absolute uitspraken kunnen doen over het causaal mechanisme, zien we hier in elk geval dat jeugdparticipatie een sterke predictor is voor volwassen betrokkenheid. Dit bivariate verband blijft bovendien overeind als we een multivariate toetsing doorvoeren, met het aantal huidige lidmaatschappen (zowel actief als passief) als afhankelijke variabele. De bruto-correlatie tussen huidig lidmaatschap en voormalig jeugdlidmaatschap is .24, zodat we deze variabelen als resp. afhankelijke en onafhankelijke variabele kunnen opnemen in een regressie (Tabel 4).

Tabel 4: Verklaring van het huidige lidmaatschap

	B (SE B)	beta
Leeftijd	.013 (.005)***	.10
Geslacht (1=vrouw)	-.130 (.111)	-.04
Opleiding	.081 (.021)***	.14
Inkomen	.080 (.021)***	.14
Tijd aan televisie	-.079 (.042)	-.06
Kerkpraktijk (1=kerks)	.706 (.119)***	.18
Voormalig lid jeugdorg.	.600 (.121)***	.16
Cte.	.361 (.425)	
adj. r ²		.15

Ordinary Least Squares regressie. Enkel respondenten van 25 jaar of ouder, n=1174. Afhankelijke variabele: aantal huidige (actieve en passieve) lidmaatschappen. ***= p<.001 **=p<.01 *=p<.05

We zien in dit regressiemodel dat het effect van jeugdlidmaatschap op volwassen participatie significant en sterk is. Zelfs als we zouden uitgaan van een louter zelfselectie-effect, dan impliceert dit toch in elk geval dat participatie blijkbaar een gewoonte is, die relatief vroeg in de levenscyclus opgepikt wordt.

In onze volgende analyse maken we echter een onderscheid tussen de traditionele jeugdorganisaties (d.i. Scouts, Chiro, KSA, KSJ, KLJ e.d.), en de niet-traditionele jeugdorganisaties (Tabel 5).

Tabel 5: Huidig lidmaatschap voor verschillende jeugdorganisaties

	B (SE B)	beta
Leeftijd	.016 (.005)***	.12
Geslacht (1=vrouw)	-.090 (.111)	-.02
Opleiding	.079 (.021)***	.14
Inkomen	.079 (.021)***	.14
Televisietijd	-.068 (.042)	-.06
Kerkpraktijk (1=kerks)	.730 (.119)***	.19
Traditionele jeugdorg.	.352 (.112)***	.10
Niet-traditionele org.	.591 (.118)***	.16
Cte.	.168 (.426)	
adj. r ²		.16

Ordinary Least Squares regressie. Enkel respondenten van 25 jaar of ouder, n=1174. Afhankelijke variabele: aantal huidige (actieve en passieve) lidmaatschappen. ***= p<.001 **=p<01 *=p<.05

We zien in Tabel 5 dat de niet-traditionele jeugdorganisaties duidelijk een sterkere invloed hebben op de volwassen participatieniveaus dan de traditionele jeugdorganisaties. Dit verschil dient uiterst omzichtig geïnterpreteerd te worden, gelet op het feit dat het lidmaatschap van de niet-traditionele jeugdorganisaties in sterkere mate geconcentreerd zit bij de jongere leeftijdsgroepen dan het lidmaatschap van de traditionele jeugdorganisaties. Toch is ook dit patroon perfect combineerbaar met een netwerkbenadering. Een typisch kenmerk van scouts, KSA, Chiro en dergelijke is immers dat er geen vanzelfsprekende ‘follow-up’-organisatie is. Rond hun twintigste verlaten de leden de scouts en dan moeten ze op eigen houtje de weg vinden naar het volwassen verenigingsleven. Het lijkt erop dat een flink aantal onder hen deze transitie van jeugdverenigingen naar volwassen verenigingsleven niet voltooien (Jennings en Stoker 2002). Voor de niet-traditionele jeugdorganisaties, daarentegen, is de transitie veel evidenter: iemand die lid is van een jongerenvoetbalclub kan zeer gemakkelijk doorstromen naar de volwassenenafdeling van diezelfde organisatie. De niet-traditionele organisaties kunnen hun netwerken met andere woorden veel gemakkelijker transponeren van de jeugdfase naar de volwassenenfase dan dat dit het geval is bij de traditionele jeugdorganisaties.

Het lijkt logisch te veronderstellen dat de effecten van jeugdparticipatie zwakker zouden worden naargelang de betrokkenen ouder worden. Voor iemand die zestig jaar oud is, ligt het lidmaatschap van bijvoorbeeld de scouts immers reeds meer dan veertig jaar terug in het verleden. Jennings en Stoker (2002) tonen echter aan dat dit verval niet optreedt. Uit hun analyse blijkt dat het effect van jeugdparticipatie enkel toeneemt naarmate de respondenten ouder worden. De Belgische gegevens ondersteunen ten dele de veronderstelling van Jennings en Stoker: de effecten van jeugdparticipatie worden in elk geval niet zwakker naarmate de respondenten ouder worden.

Tabel 6: Effecten van jeugdparticipatie voor vijf leeftijdsgroepen

	25-34j	35-44j	45-54j	55-64j	65-74j	allen
jeugdlidm.	VOLWASSEN ACTIEF LIDMAATSCHAP					
0 n=404	0.43	0.59	0.66	0.53	0.58	0.56
1 n=454	0.69	0.74	1.06	1.05	0.80	0.86
2+ n=316	1.09	1.31	1.35	2.00	1.52	1.33
correlatie	.25	.26	.19	.30	.20	
jeugdlidm.	VOLWASSEN BESTUUR OF VOORZITTER VERENIGING					
0 n=404	0.09	0.08	0.06	0.11	0.06	0.08
1 n=454	0.06	0.16	0.26	0.22	0.11	0.16
2+ n=316	0.12	0.22	0.26	0.56	0.42	0.24
correlatie	.12	.12	.10	.21	.17	

Eenheden zijn aantal actieve lidmaatschappen voor vijf leeftijdsgroepen en aantal officiële bestuursfuncties binnen het verenigingsleven, telkens voor diegenen die lid waren van geen enkele, één, of meerdere jeugdorganisaties. n=1174. correlatie = zero-order-correlatie tussen jeugdlidmaatschap en volwassen lidmaatschap in deze leeftijdscategorie. Enkel respondenten van 25 jaar of ouder.

We kunnen in ons totale respondentenbestand een opdeling maken tussen diegenen die nooit lid waren van een jeugdorganisatie (n=404), diegenen die lid waren van één organisatie (n=454) en diegenen die lid waren van twee of meer jeugdorganisaties (n=316). Als we daarna kijken naar het participatiegedrag in de verschillende leeftijdsgroepen, is het opvallend dat de verschillen groot blijven, ook naarmate de respondenten ouder worden. De sterkste correlatie tussen jeugdparticipatie en volwassen lidmaatschap vinden we zelfs in de groep tussen 55 en 64 jaar, een groep die gemiddeld genomen al meer dan 40 jaar geleden lid was van een jeugdorganisatie. Als we in de onderste helft van Tabel 6 enkel kijken naar diegenen die een officiële bestuursfunctie binnen een vrijwillige organisatie vermelden, worden de verschillen nog duidelijker. Hoewel het hier om relatief kleine aantallen gaat, zien we bij de 55 tot 64-jarigen dat de voormalige leden van jeugdorganisaties maar liefst vijf keer meer bestuursmandaten vermelden dan diegenen die geen lid waren van een jeugdorganisatie. De 'carrièrekanalen' binnen het verenigingsleven blijken dus in sterke mate bepaald door de participatie-ervaringen die men opdoet voor zijn 18de levensjaar, en dit effect blijkt duidelijk waarneembaar, ook vier decennia nadat men het jeugdverenigingsleven heeft verlaten.

Samenvattend kunnen we stellen dat er een zeer duidelijk en persistent verband optreedt tussen jeugdparticipatie en volwassen lidmaatschap. Net zo min als dat het geval was bij ander onderzoek, kunnen we hier een duidelijk causaal mechanisme naar voren schuiven. Wel zijn onze bevindingen tot dusver in overeenstemming met de netwerkverklaring voor de langetermijneffecten van jeugdparticipatie.

Als we vervolgens de aandacht richten op onze tweede bron van gegevens, namelijk het Amerikaanse panelonderzoek van Jennings, Markus en Niemi (1983), komt hetzelfde beeld naar voren: jeugdige ervaringen blijken wel degelijk een invloed te hebben op volwassen houdingen en gedragingen. Dit patroon is reeds duidelijk aanwezig bij de

derde onderzoeksgolf in 1982 (als de gemiddelde leeftijd van de respondenten ongeveer 35 jaar is), maar wordt nog sterker bij de vierde onderzoeksgolf in 1997, als de respondenten gemiddeld 50 jaar oud zijn (Jennings en Stoker, 2002). De gegevens van deze vierde onderzoeksgolf werden helaas nog niet vrijgegeven voor secundair onderzoek, zodat we ze niet konden aanwenden voor dit artikel. Een eerste verkenning toont reeds aan dat de middelbare scholieren die in het onderzoek werden opgenomen in 1965 reeds behoorlijk actief waren. Meer dan 70 % was toen lid van een kerk of van een religieuze organisatie, meer dan 50 % was lid van een schoolgerelateerde organisatie en meer dan een derde was lid van een sportclub. Een bivariate verkenning (Tabel 7) bevestigt in grote trekken het beeld dat we reeds kregen uit het Vlaams onderzoek: wie op middelbareschool-leeftijd actief is binnen het verenigingsleven, blijft dit ook op volwassen leeftijd. Toch zien we hierin duidelijke verschillen optreden tussen de verschillende soorten jeugdbetrokkenheid.

Tabel 7: Jeugdparticipatie en volwassen lidmaatschap, 1965-1982

Type jeugdvereniging	Geen lid van deze vereniging in 1965	Lid van deze vereniging in 1965
Schoolkrant	1.25	1.23
Hobbygroep	1.24	1.26
Schoolgerelateerde groep	1.21	1.32
Beroepsgroep	1.27	1.21
Wijkorganisatie***	1.16	1.43
Kerk**	1.05	1.33
Scouts*	1.19	1.40
Atletiekclub***	1.14	1.46
Muziek en cultuur	1.22	1.31
Debatclub	1.25	1.27
Officiële schoolfunctie***	1.06	1.39

Eenheden zijn aantal lidmaatschappen van vrijwillige organisaties in 1982, gerelateerd aan het lidmaatschap van een bepaald type jeugdorganisatie in 1965. Significantie op basis van Anova test.

*p<.05; **p<.01; ***<.001

Als we vervolgens overstappen naar een multivariate analyse wordt het vertrouwde beeld uit vroeger participatieonderzoek bevestigd: een hoog inkomen, een hoog opleidingsniveau en politieke interesse (hier geoperationaliseerd als het lezen van politiek nieuws) zijn positief verwant met het participatieniveau. Ook kerkse gelovigen blijken duidelijk vaker te participeren aan het verenigingsleven. Ondanks het feit dat we een groot aantal controlevariabelen opnamen (meestal met meetpunt in 1982), zien we echter dat er nog altijd een sterk significant verband blijft bestaan tussen de participatie in 1965 en het participatieniveau in 1982. Zoals gezegd werden bij de eerste onderzoeksgolf ook de ouders van de respondenten afzonderlijk ondervraagd en dan blijkt dat ook het participatieniveau van de ouders in 1965 een significant verband onderhoudt met het participatieniveau van hun intussen volwassen kinderen in 1982. In het tweede

model dat we rapporteren in Tabel 8, maken we de controle nog rigoreuzer door ook vertrouwensniveaus, gemeten in 1982, als controlevariabele op te nemen. Ondanks het feit dat er een sterk verband blijkt te bestaan tussen maatschappelijk vertrouwen en participatie (telkens in 1982), zien we dat de significantie van het verband met de in 1965 gemeten participatie niet wordt aangetast. Dit betekent dat zelfs met opname van relatief krachtige controlevariabelen, de 1965-meting van de participatie, zowel van de respondent als van de ouders van de respondent, nog altijd een krachtig effect heeft op de participatiegewoonten van de intussen volwassen geworden respondent in 1982. Participatiegewoonten blijken dus behoorlijk stabiel, ook over een tijdspanne van 17 jaar, en zelfs van de ene generatie op de andere. Een analyse van de vierde interviewgolf uit 1997 toont bovendien aan dat ook na een tijdsverloop van 32 jaar deze stabiliteit enkel nog groter wordt (Jennings en Stoker, 2002).

Tabel 8: Verband tussen jeugdparticipatie en volwassen lidmaatschap

Onafhankelijke variabelen	Model 1 Invloed variabelen 1965	Model 2 Inclusief vertrouwen	Model 3 Inclusief houdingen 1965
Constante	.433 (.257)*	.266 (.260)	.531 (.300)
Demografische variabelen			
Opleiding	0.063 (.018)****	0.057**** (.018)	0.065**** (.018)
Inkomen	0.029 (.10)***	0.027*** (.010)	0.028*** (.010)
Geslacht (1=vrouw)	-.259 (.096)***	-.284*** (.096)	-.273** (.097)
Ras (1=niet-blank)	.436 (.14)***	.536*** (.143)	.463** (.146)
Eigenaar eigen woning (1= eigenaar)	.205 (.099)	.178** (.099)	.230* (.100)
Betaald werk (1= werkend)	-.172 (.114)	-.194** (.114)	-.189 (.115)
Attitudes in 1982			
Lezen politiek nieuws	.0904 (.027)****	0.086**** (.027)	0.088**** (.027)
Maatschappelijk vertrouwen	-----	0.055**** (.017)	-----
Gehuwd in 1982 (1= gehuwd)	.070 (.10)	0.084 (.10)	0.072 (.103)
Aantal verhuizingen 1965-1982	-0.030 (.02)	-0.029 (.022)	-0.028 (.022)
Kerkpraktijk in 1982 (1=kerks)	.183 (.026)****	.178**** (.026)	.183**** (.026)
Participatie in 1965			
Lidmaatschap in 1965 (middelbare school)	0.058 (.023)**	0.062** (.023)	0.048* (.023)
Aantal lidmaatschappen van de ouders van de respondent in 1965	0.091 (.033)***	0.084*** (.033)	0.090*** (.033)
Andere variabelen 1965			
Politieke kennis 1965	-----	-----	-0.012 (.029)
Politieke interesse 1965	-----	-----	0.056 (.058)
Politieke vorming ontvangen in 1965	-----	-----	-0.018 (.037)
Adjusted R square	.164	.173	.162
N	888	877	877

Eenheden zijn ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten en standaardafwijkingen van een ordinary least squares regressie. Afhankelijke variabele is het aantal lidmaatschappen van de respondent in 1982. Onafhankelijke variabelen werden gemeten in 1982, tenzij bij de twee vakken waar

1965 wordt vermeld. Variabelen die in 1965 werden gemeten bij de ouders van de respondenten zijn in cursief aangegeven. * $p < .10$; ** $p < .05$; *** $p < .01$; **** $p < .001$
Gegevensbestand: Jennings, Markus en Niemi 1983.

We gaven eerder reeds aan dat ook een dergelijke analyse geen oplossing biedt voor het vastleggen van het causaal verband: we dienen nog steeds rekening te houden met de mogelijkheid dat diegenen die reeds op voorhand een sterke maatschappelijke interesse aan de dag leggen, zichzelf selecteren naar lidmaatschap van jeugdorganisaties en later naar participatie in het volwassen verenigingsleven. Het belangrijkste voordeel van deze dataset is dat we echter ook over gegevens beschikken over deze attitudes in 1965, zodat we kunnen nagaan wat de invloed is van hun interesse in het politiek gebeuren op dat tijdstip. We weten tevens of ze een cursus burgerschapsvorming hebben ontvangen, en de interviewgolf van 1965 bevatte tenslotte ook enkele kennisvragen in verband met de politieke actualiteit⁴. Als we vervolgens in model 3 ook deze attitudes en cognitieve vaardigheden anno 1965 opnemen als onafhankelijke variabelen, zien we dat ze totaal niet significant zijn. Ze verminderen wel enigszins de sterkte van het verband tussen participatie-1965 en participatie-1982, maar ze veranderen weinig aan de fundamentele richting van het verband. Het feit dat de volwassen participatie blijkbaar wel wordt beïnvloed door de jongerenparticipatie, maar niet door de jeugdige attitudes of kennis, betekent dat we geen aanduidingen vinden voor het optreden van een zelfselectie-effect. Louter het feit dat adolescenten geïnteresseerd zijn in het maatschappelijk gebeuren of zelfs dat ze een behoorlijk uitgebouwde politieke kennis bezitten, lijkt nauwelijks van belang voor hun volwassen participatieniveau. Van belang is wel dat zijzelf reeds actief betrokken zijn en dat er in hun gezinnen van herkomst ook een duidelijke participatiecultuur aanwezig is, zoals blijkt uit het participatieniveau van de ouders van de respondent. Als we willen dat jongeren opgroeien tot sociaal actieve burgers, is het dus duidelijk niet voldoende dat ze politieke belangstelling aan de dag leggen, ze zullen zich ook op relatief jonge leeftijd reeds een participatiegewoonte dienen eigen te maken.

Zowel de Belgische cross-sectionele survey als het Amerikaanse paneldesign tonen dus duidelijk aan dat jeugdparticipatie, zelfs controlerend voor andere factoren, een duidelijk effect heeft op het engagement van volwassenen. Uit het feit dat attitudinale variabelen nauwelijks een effect blijken te hebben, kunnen we voorlopig de conclusie trekken dat dit verband grotendeels kan verklaard worden door de netwerkpositie en de organisatorische en groepsgebonden vaardigheden die worden verworven door de jeugdparticipatie.

7. Attitudinale effecten

De verwachting is echter niet alleen dat jeugdparticipatie leidt tot een verhoogde betrokkenheid op volwassen leeftijd, maar ook directe attitudinale effecten heeft op burgerzin, politieke betrokkenheid en maatschappelijk vertrouwen. Het toetsen van deze hypothese levert echter een aantal methodologische problemen op. We hebben in de vo-

⁴ Het ging om negen kennisvragen, zowel over de binnenlandse als de internationale politieke situatie. De score op deze schaal is een optelsom van het aantal juiste antwoorden.

rige paragraaf gezien dat jeugdparticipatie een positief effect heeft op de betrokkenheid op volwassen leeftijd. Binnen het sociaal kapitaal-debat gaan verscheidene auteurs er bovendien van uit dat ook deze volwassen participatie een positief effect heeft op democratische waarden en houdingen. Dit betekent dat, als we willen nagaan wat het effect is van jeugdparticipatie op volwassen houdingen, dat we dan de volwassen participatie als controlevariabele dienen op te nemen. We meten dan met andere woorden enkel het directe effect (van jeugdparticipatie naar volwassen houdingen), terwijl het indirecte effect (jeugdparticipatie leidt naar volwassen participatie, en dit leidt naar democratische houdingen) onderbelicht blijft in een regressie-analyse. Ook voor wat betreft dit attitudinale effect bekijken we zowel het Belgisch als het Amerikaans onderzoek.

In het Belgisch onderzoek functioneert de bereidheid verder te blijven deelnemen aan verkiezingen, ook na een eventuele afschaffing van de opkomstplicht, als belangrijkste attitudinale afhankelijke variabele. Er zijn twee redenen waarom we deze variabele gekozen hebben. Ten eerste blijkt uit eerder onderzoek dat de bereidheid te gaan stemmen een zeer krachtige indicator is voor een geheel van politieke houdingen en gedragingen en ten tweede is zowel in het onderzoek van Jennings en Niemi als in het onderzoek van Torney-Purta et.al. (2001) de belangrijkste verwachting dat politieke socialisatie zal leiden tot een hogere opkomstbereidheid bij verkiezingen.

Tabel 9: Het effect van jeugdparticipatie op opkomstbereidheid

	B (SE)	beta
Geslacht	-.18 (.08)*	-.06
Opleiding	.10 (.02)***	.24
Inkomen	.03 (.02)	.07
Tijd aan televisie	-.12 (.05)	-.07
Kijken naar nieuws op tv	.38 (.08)***	.14
Kerkpraktijk (1=kerks)	.11 (.10)	.03
Gezinsstatus (1=met partner)	.03 (.09)	.01
Aantal kinderen	-.04 (.03)	-.05
Huidig lidmaatschap	.08 (.02)***	.11
Jeugdlidmaatschap	.24 (.09)**	.08
Constante	43.00 (.25)	
r ²	.18	

Ordinary Least Squares regressie, n=1341. ***= p<.001 **=p<.01 *=p<.05

De Belgische analyse bevestigt de veronderstellingen van het Jennings/Niemi-onderzoek: jeugdparticipatie blijkt een direct en autonoom effect te hebben op de volwassen politieke betrokkenheid, zelfs controlerend voor het volwassen participatieniveau. Voormalige leden van jeugdorganisaties blijven zich inderdaad kenmerken door een meer betrokken oriëntatie op samenleving en politiek.

Bij het Amerikaanse onderzoek fungeert maatschappelijk vertrouwen als belangrijkste attitudinale afhankelijke variabele. Het gaat hier om een schaal die is samengesteld uit drie items en waarbij wordt gepeild naar het vertrouwen dat men heeft in andere medeburgers. In deze analyse richten we ons vooral op dit maatschappelijk vertrouwen, omdat men er binnen het sociaal kapitaal-onderzoek van uitgaat dat dit veralgemeend vertrouwen de belangrijkste indicator is voor een algemeen-positieve visie ten opzichte van de samenleving en ten opzichte van de medeburgers (Stolle, 2000, 2001b). Het maatschappelijk vertrouwen werd hier gemeten in 1982, toen de gemiddelde leeftijd van de respondenten op 35 jaar lag.

Tabel 10: De invloed van jeugdkenmerken op maatschappelijk vertrouwen

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
(Constante)	2.774**** (.452)	2.095**** (.499)	1.499** (.661)	1.177* (.646)
Demografische variabelen 1982				
Opleiding	0.095*** (.035)	0.096*** (.035)	0.031 (.042)	0.027 (.041)
Geslacht (1= vrouw)	.494*** (.163)	.520*** (.164)	.498** (.196)	.364* (.194)
Etnische achtergrond (1=niet blank)	-1.854**** (.282)	-1.919**** (.291)	-1.70**** (.352)	-1.44**** (.349)
Huiseigenaar (1= eigenaar)	.272 (.196)	.307 (.118)	.219 (.232)	.243 (.227)
Betaald werk (1=werkend)	.575*** (.215)	.569*** (.008)	.506* (.265)	.441* (.262)
Attitudes 1982				
Lezen van de krant	0.082 (.053)	0.088* (.053)	.152** (.066)	.130** (.065)
Gezinsstatus (1= gehuwd)	-.108 (.202)	-0.089 (.202)	0.046 (.245)	0.002 (.241)
Aantal verhuizingen sinds 1965	0.035 (.043)	0.047 (.043)	0.048 (.050)	0.054 (.049)
Kerkpraktijk (1= kerks)	0.070 (.052)	0.069 (.053)	0.021 (.065)	0.043 (.062)
Actieve lidmaatschappen 1982	.213**** (.060)	.228**** (.060)	.280**** (.073)	.254**** (.072)
Participatie in 1965				
Aantal lidmaatschappen 1965	-0.057 (.045)	-0.053 (.045)	-0.035 (.055)	-0.025 (.054)
Vrienden van andere etnische groep 1965		0.077 (.155)		
Schoolvariabelen 1965				
'Fairness' van de school		.513*** (.185)	.728**** (.223)	.415* (.224)
Variabelen gemeten bij ouders v.d. respondenten				
Maatschappelijk vertrouwen v.d. ouders in 1965			.260* (.142)	.208 (.139)
Mispraktijk ouders 1965			.111 (.080)	
Opvoedingspraktijk 1965			-0.027 (.098)	
Maatschappelijk vertrouwen respondent 1965				.204**** (.045)
N	904	896	600	603
R square adj.	.09	.10	.10	.12

Eenheden zijn ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten en standaardafwijkingen van een ordinary least squares regressie. Afhankelijke variabele is veralgemeend vertrouwen in 1982. Onafhan-

kelijke variabelen werden gemeten in 1982, tenzij waar 1965 wordt vermeld. Variabelen die in 1965 werden gemeten bij de ouders van de respondenten zijn in cursief aangegeven. * $p < .10$; ** $p < .05$; *** $p < .01$; **** $p < .001$ Gegevensbestand: Jennings, Markus en Niemi 1983.

Het eerste model dat we presenteren in Tabel 10 levert niet al te bemoedigende resultaten op: er blijkt geen significant verband te bestaan tussen jeugdparticipatie in 1965 en vertrouwensniveaus in 1982. Het al dan niet deelnemen aan een jeugdorganisatie heeft dus geen effect op het vertrouwensniveau op volwassen leeftijd. Uit het tweede model in Tabel 10 blijkt echter dat we hieruit niet mogen besluiten dat jeugdervaringen niet van belang zouden zijn voor de vertrouwensniveaus op volwassen leeftijd. In dit model voegen we twee nieuwe variabelen toe, namelijk de vraag of de respondent een vriend heeft van een andere etnische groep (waardoor we de 'bridging'-aspecten van het netwerk van de respondenten proberen te operationaliseren) en een schaal over de vraag of de respondent het schoolsysteem eerlijk of 'fair' vindt. In deze schaal wordt zowel gepeild naar de mate waarin de respondent (in 1965 waren de respondenten 18 jaar oud) zichzelf eerlijk behandeld voelt door de school en door de leerkrachten als naar de mate waarin men het gevoel heeft dat de school 'over het algemeen' fair en eerlijk handelt.

Ondanks het feit dat in de literatuur over de vorming van sociaal kapitaal veel aandacht gaat naar het 'bridging'-aspect van netwerken en interactie, zien we dat het hebben van vrienden uit andere etnische groepen totaal geen effect heeft op het maatschappelijk vertrouwen van de respondent 17 jaar later. We zien daarentegen wel een behoorlijk sterk effect van de mate waarin het schoolsysteem als fair of eerlijk wordt beoordeeld. Leerlingen die zich eerlijk behandeld voelen door hun leerkrachten of door de school in het algemeen, hebben 17 jaar later nog altijd een hoger vertrouwensniveau. Het is wel belangrijk hierbij aan te stippen dat we hier enkel gegevens hebben over de mate waarin de leerling zelf het gevoel heeft eerlijk behandeld te worden door de leerkrachten; we beschikken niet over meer objectieve gegevens omtrent het daadwerkelijk functioneren van de school en van de leerkrachten in 1965.

We kunnen echter nog een stap verder zetten: we verwachten niet alleen een effect vanuit de schoolomgeving van de leerling, maar uiteraard ook vanuit haar/zijn gezinsomgeving. Een uniek kenmerk van dit onderzoek is dat we ook over gegevens beschikken omtrent het gedrag en de houdingen van de ouders van de respondent⁵. We beschikken meer bepaald over gegevens in verband met het maatschappelijk vertrouwen van de ouders van de respondent, hun kerkpraktijk, en over de mate waarin ze het gedrag van hun 18-jarige kinderen wensen te controleren (opvoedingspraktijk)⁶. Een opvallende vaststelling is hier dat het vertrouwensniveau van de ouders in 1965 een duidelijk significant effect blijkt te hebben op het maatschappelijk vertrouwen van hun kinderen 17 jaar later. De boodschap die kinderen meekrijgen van hun ouderlijke omgeving blijkt dus wel degelijk van belang om hun volwassen attitudes te verklaren (Stolle, 2002b).

⁵ Deze gegevens werden verzameld door een afzonderlijke bevraging bij de ouders en berusten dus niet op een inschatting van de respondent zelf over hoe zijn/haar ouders zouden reageren. Dit verhoogt uiteraard in belangrijke mate de validiteit van deze gegevens.

⁶ Meer bepaald werd aan de ouders gevraagd in hoeverre ze hun kinderen toelaten zelf belangrijke keuzes te maken, dan wel of ze hierop controle en invloed willen uitoefenen.

In model 4 gaan we nog een stap verder, door het vertrouwensniveau van de respondent zelf in 1965 als onafhankelijke variabele op te nemen. De achterliggende logica is hier dat de mate van maatschappelijk vertrouwen reeds op relatief jonge leeftijd beïnvloed wordt en daarna nog slechts in geringe mate bijgestuurd wordt door ervaringen op latere leeftijd (Uslaner, 2002). Er blijkt inderdaad sprake te zijn van een sterke mate van continuïteit, in die mate zelfs dat de visie op de eerlijkheid van het schoolgebeuren haar significantie verliest. Hieruit kunnen we afleiden dat het oordeel dat de leerlingen in 1965 gaven omtrent de eerlijkheid van het schoolstelsel allicht minder te maken had met objectief meetbare kenmerken van de schoolomgeving, maar eerder kan gezien worden als een manifestatie van hun reeds op deze leeftijd gevormde vertrouwensniveaus. In elk geval kunnen we hieruit concluderen dat de bestaande studies over de vorming van veralgemeend of maatschappelijk vertrouwen zich ten onrechte beperken tot volwassen ervaringen: vertrouwensniveaus blijken ook, en zelfs in sterke mate, bepaald te worden door wat er zich op jeugdige leeftijd afspeelt of heeft afgespeeld.

Deze laatste analyses leren ons dat er in mindere mate sprake lijkt te zijn van attitudinale effecten: niet in alle gevallen vinden we een duidelijk verband terug tussen jeugdervaringen en volwassen attitudes. Dit betekent dat de netwerkeffecten van jeugdparticipatie veel duidelijker aanwezig zijn dan de attitudinale effecten. We zien heel duidelijk dat voormalige leden van jeugdorganisaties ook gedurende de rest van hun leven (en zelfs tot op hoge leeftijd) actiever betrokken zijn bij het maatschappelijk en politiek gebeuren. We kunnen echter minder duidelijk vaststellen dat ze ook een socialer georiënteerd waardenpatroon zouden hebben.

8. Besluit: De opbouw van sociaal kapitaal doorheen de levenscyclus

In dit artikel probeerden we na te gaan wat de invloed van jeugdparticipatie is op de houdingen en gedragingen van respondenten op volwassen leeftijd. Omdat het hier om een eerste verkennend onderzoek gaat, dienden we een beroep te doen op een secundaire analyse van bestaande surveygegevens, wat als resultaat had dat we soms met onvolkomen en niet altijd vergelijkbare indicatoren dienden te werken. De conclusies van dit onderzoek dienen dan ook met het nodige voorbehoud geïnterpreteerd te worden.

Toch menen we dat een aantal vaststellingen belangrijk zijn in het licht van de huidige discussies omtrent de vorming van sociaal kapitaal. Ten eerste zien we een heel duidelijk en sterk verband tussen jeugdlidmaatschap en volwassen betrokkenheid: participatie blijkt een levenspatroon dat in elk geval op jonge leeftijd wordt opgedaan. Bovendien kunnen we ervan uitgaan dat zowel organisatorische vaardigheden als netwerkposities worden verworven als gevolg van de jeugdparticipatie en deze beide eigenschappen hebben uiteraard een gunstig effect op de participatie op volwassen leeftijd. Binnen de westerse samenlevingen heerst een grote mate van bezorgdheid omtrent een mogelijke daling van de maatschappelijke participatie en betrokkenheid. Wat onze analyse duidelijk maakt, is dat elke poging om deze trend om te keren, ook uitdrukkelijk aandacht zal moeten besteden aan wat er gebeurt op jeugdige leeftijd. Het is reeds op deze jonge leeftijd dat al dan niet een participatiepatroon wordt ingezet, en blijktbaar is het uiterst

moelijk dit patroon nog te veranderen op volwassen leeftijd. Ook voor het onderwijs is dit een belangrijke vaststelling: zonder noodzakelijk te willen pleiten voor een overname van het Amerikaanse systeem van community service, lijkt het toch van belang dat scholen, in het kader van hun opdracht tot burgerschapsvorming, op meer nadrukkelijke wijze de participatie van hun leerlingen aan buitenschoolse gemeenschapsprojecten zouden stimuleren en erkennen.

Ten tweede blijkt jeugdparticipatie een minder duidelijk effect te hebben op volwassen attitudes, zoals de vorming van maatschappelijk vertrouwen. Ook op het attitudinale niveau zien we echter een duidelijke continuïteit tussen jongeren en volwassenen. Ook hier is de boodschap duidelijk: pogingen om het maatschappelijk vertrouwen te herstellen kunnen zich niet beperken tot de volwassen populatie, maar zullen ook nadrukkelijk een jeugdig publiek dienen te bereiken.

We zijn er ons echter terdege van bewust dat een groot aantal onderzoeksvragen onbeantwoord blijven. Betere onderzoeksmethoden en -gegevens zouden ons moeten toelaten op een meer precieze manier de vorming van sociaal kapitaal op jeugdige leeftijd in kaart te brengen. Dergelijk onderzoek is echter niet alleen bijzonder tijdrovend (omdat de respondenten over langere perioden dienen gevolgd te worden), maar vergt ook een bijzonder complexe researchdesign, omdat de invloed van een groot aantal mogelijke socialisatie-agenten (gezin, buurt, school, jeugdorganisaties, vrienden, media, muziek...) in het onderzoek dient betrokken te worden. Gelet op het feit dat jeugdervaringen echter een duidelijke invloed hebben op volwassen sociaal kapitaal-indicatoren, verdient het zeker aanbeveling hier in de toekomst op een meer gerichte wijze onderzoek naar te verrichten.

Literatuur

- ALMOND, G. EN S. VERBA (1963). *The Civic Culture*. Princeton: Princeton University Press.
- BECK, P.A. EN JENNINGS, M.K. (1982). *Pathways to Participation*, *American Political Science Review*, 76(1), 94-108.
- BOIX, C. EN POSNER, D. (1998). Social Capital: Explaining Its Origins and Effects on Government Performance, *British Journal of Political Science*, 28(4), 686-695.
- BRADY, H., K.L. SCHLOZMAN EN S. VERBA (1999). Prospecting for Participants, *American Political Science Review*, 93, 153-168.
- BRAITHWAITE, V. EN M. LEVI (eds., 1998). *Trust and Governance*. New York: Russell Sage.
- DEKKER, P., KOOPMANS, R. EN VAN DEN BROEK, A. (1997). Voluntary Associations, Social Movements and Individual Political Behavior in Western Europe, pp. 220-240 in J. van Deth (ed.), *Private Groups and Public Life*. London: Routledge.

- DENVER, D. EN G. HENS (1990). Does Studying Politics Make a Difference?, *British Journal of Political Science*, 20, 263-288.
- DIANI, M. (1990). The Network Structure of the Italian Ecology Movement, *Social Science Information*, 29(1), 5-31.
- EASTON, D. EN J. DENNIS (1969). *Children in the Political System. Origins of Political Legitimacy*. New York: McGraw-Hill.
- FENDRICH, J. EN TURNER, R. (1989). The Transition from Student to Adult Politics, *Social Forces*, 67, 1049-1057.
- FLANAGAN, C. EN SHERROD, L. (1998). Youth Political Development: an Introduction, *Journal of Social Issues*, 54(3), 447-457.
- FREEMAN, J. (1973). The Origins of the Women's Liberation Movement, *American Journal of Sociology*, 78(4), 792-811.
- GALSTON, W. (2001). Political Knowledge, Political Engagement, and Civic Education, *Annual Review of Political Science*, 4, 217-234.
- HAHN, C. (1998). *Becoming Political. Comparative Perspectives on Citizenship Education*. New York: State University of New York Press.
- HANKS, M. (1981). Youth, Voluntary Associations and Political Socialization, *Social Forces*, 60(1), 211-223.
- HOOGHE, M. (1997). *Nieuwkomers op het middenveld. Nieuwe sociale bewegingen als actoren in het Belgisch politiek systeem*. Brussels: Doctoraatsverhandeling Vrije Universiteit Brussel.
- HOOGHE, M. (1999). Participatie en politieke ongelijkheid. Het verenigingsleven als machtsmechanisme binnen de Belgische samenleving, *Ethiek en Maatschappij*, 2(2), 104-120.
- HOOGHE, M. (2001). Waardencongruentie binnen vrijwillige verenigingen. Een sociaal-psychologisch verklaringsmodel voor de interactie van zelfselectie en socialiseren, *Mens en Maatschappij*, 76(2), 102-120.
- HOOGHE, M. (2002). Participation in Voluntary Associations and Value Indicators, *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 31(4).
- HOOGHE, M. (forthcoming). Value Congruence within Voluntary Associations, in M. Hooghe en D. Stolle (eds.), *Generating Social Capital. The Role of Voluntary Associations, Institutions and Government Policy*. New York: Palgrave.
- HOOGHE, M. EN D. STOLLE (eds., forthcoming). *Generating Social Capital. The*

- Role of Voluntary Associations, Institutions and Government Policy*. New York: Palgrave.
- HYMAN, H. (1959). *Political Socialization. A Study in the Psychology of Political Behaviour*. New York: Free Press.
- JENNINGS, M.K. (1987). Residues of a Movement, *American Political Science Review*, 81(2), 367-382.
- JENNINGS, M.K. (2002). *Survey Research and Political Socialization*. Santa Barbara: University of California.
- JENNINGS, M. K., G.B. MARKUS EN R.G. NIEMI (1983). *Youth-Parent Socialization Panel Study, 1965-1982. Three Waves Combined*. File, 9553. Ann Arbor, MI: University of Michigan, Center for Political Studies/Survey Research Center [producers], 1983. Ann Arbor, MI: Inter-university Consortium for Political and Social Research [distributor], 1991.
- JENNINGS, M.K. EN R. NIEMI (1981). *Generations and Politics*. Princeton: Princeton University Press.
- JENNINGS, M.K. EN L. STOKER (2001). *Generations and Civic Engagement: A Longitudinal Multiple Generation Analysis*. Paper present at the annual meeting of the American Political Science Association, San Francisco.
- JENNINGS, M.K. EN L. STOKER (2002). *Generational Change, Life Cycle Processes, and Social Capital, Paper presented at the Workshop 'Citizenship on Trial: Interdisciplinary Perspectives on the Political Socialization of Adolescents'*, McGill University, Montreal, June 20-21, 2002 (www.youthconference.mcgill.ca).
- JOHNSON, M. et.al. (1998). Volunteerism in Adolescence, *Journal of Research on Adolescence*, 8(3), 309-332.
- KOHLBERG, L. (1981). *The Philosophy of Moral Development*. San Francisco: Jossey-Bassey.
- KOHN, M. EN C. SCHOOLER (1982). Job Conditions and Personality. A Longitudinal Assessment of their Reciprocal Effects, *American Journal of Sociology*, 87, 1257-1286.
- LESTHAEGHE, R. EN G. MOORS (2001). *Life Course Transitions and Value Orientations: Selection and Adaptation*. Brussels: Vrije Universiteit Brussel.
- MAYER, N. (forthcoming). Democracy in France: Do Associations Matter?, in M. Hooghe en D. Stolle (eds.), *Generating Social Capital. The Role of Voluntary Associations, Institutions and Government Policy*. New York: Palgrave.

- MEER, J. VAN DER (forthcoming). Rain or Fog? An Empirical Examination of Social Capital's Rainmaker Effects, in M. Hooghe en D. Stolle (eds.), *Generating Social Capital. The Role of Voluntary Associations, Institutions and Government Policy*. New York: Palgrave.
- MERELMAN, R. EN KING, G. (1986). The Development of Political Activists, *Social Science Quarterly*, 67(3), 473-490.
- MILNER, H. (2002). *Civic Literacy. How Informed Citizens Make Democracy Work*. Hanover: University Press of New England.
- MOLENAERS, N. (2001). *Social Capital and Project Performance in a Third World Context. Exchange Mechanisms and Informal Networks in Rural Nicaragua*. Vrije Universiteit Brussel: Doctoraatsverhandeling Politieke Wetenschappen.
- MORGAN, W. EN M. STREB (2001). Building Citizenship. How Student Voice in Service-Learning Develops Civic Values, *Social Science Quarterly*, 82(1), 154-169.
- MOYSER, G. EN G. PARRY (1997). Voluntary Associations and Democratic Participation in Britain, pp. 24-45 in J. van Deth (ed.), *Private Groups and Public Life*. London: Routledge.
- MUTZ, D. EN MONDAK, J. (1998). *Democracy at Work: Contributions of the Workplace Toward a Public Sphere. Paper presented at the Annual Meeting of the Midwest Political Science Association Meeting, Chicago, April 23-25*.
- NEWTON, K. (1997). Social Capital and Democracy, *American Behavioral Scientist*, 40(5), 575-586.
- NIEMI, R. EN JUNN, J. (1998). *Civic Education. What Makes Students Learn*. New Haven: Yale University Press.
- OLSEN, M. (1972). Social Participation and Voting Turnout, *American Sociological Review*, 37, 317-333.
- OSWALD, H. EN SCHMID, C. (1998). Political Participation of Young People in East Germany, *German Politics*, 7, 147-164.
- PIAGET, J. (1932). *Le jugement moral chez l'enfant*. Paris: Alcan.
- POPIELARZ, P. (1999). (In)voluntary Association: A Multilevel Analysis of Gender Segregation in Voluntary Associations, *Gender and Society*, 13(2), 234-250.
- PUTNAM, R. (1993). *Making Democracy Work*. Princeton: Princeton University Press.
- PUTNAM, R. (2000). *Bowling Alone*. New York: Simon and Schuster.

- RENSHON, S.A. (ed., 1977). *Handbook of Political Socialization*. New York: Free Press.
- ROIG, C. EN F. BILLON-GRAND (1968). *La socialisation politique des enfants*. Paris: Armand Colin.
- ROTHSTEIN, B. EN D. STOLLE (forthcoming). Social Capital, Impartiality and the Welfare State, in M. Hooghe en D. Stolle (eds.), *Generating Social Capital. The Role of Voluntary Associations, Institutions and Government Policy*. New York: Palgrave.
- SCHWARTZ, S.K. EN SCHWARTZ, D. (1975). New Directions in the Study of Political Socialization, pp. 3-25 in D. Schwartz en S. Schwartz (eds.), *New Directions in Political Socialization*. New York: Free Press.
- SIGEL, R. (ed., 1989a). *Political Learning in Adulthood*. Chicago: University of Chicago Press.
- SIGEL, R. (1989b). Introduction: Persistence and Change, pp. VIII-XVI in R. Sigel (ed.), *Political Learning in Adulthood*. Chicago: University of Chicago Press.
- SKOCPOL, TH. (1999). How Americans Became Civic, pp. 27-80 in Th. Skocpol en M. Fiorina (eds.), *Civic Engagement in American Democracy*. Washington, D.C.: Brookings Institution en New York: Russell Sage Foundation.
- SMITH, E. (1999). The Effects of Investments in the Social Capital of Youth on Political and Civic Behavior in Young Adulthood, *Political Psychology*, 20(3), 553-580.
- STOLLE, D. (2000). Onderzoek naar sociaal kapitaal: naar een attitudinale benadering, pp. 25-60 in M. Hooghe (red.), *Sociaal kapitaal en democratie*. Leuven: Acco.
- STOLLE, D. (2001a). Getting to Trust: An Analysis of the Importance of Institutions, Families, Personal Experiences and Group Membership, pp. 118-132 in Paul Dekker en Eric M. Uslaner (eds.), *Politics in Everyday Life: Social Capital and Participation*. London: Routledge.
- STOLLE, D. (2001b). Clubs and Congregations: The Benefits of Joining an Association, pp. 202-244 in Karen Cook (ed.), *Trust in Society*. New York: Russell Sage Foundation.
- STOLLE, D. (forthcoming). Communities, Social Capital and Local Government. Generalized Trust in Regional Settings, in P. Selle (ed.), *Investigating Social Capital*. Delhi: Sage.
- TORNEY, J., A. OPPENHEIM EN R. FARNEN (1975). *Civic Education in Ten Countries*. New York: Wiley.

- TORNEY-PURTA, J. et.al. (2001). *Citizenship and Education in Twenty-Eight Countries*. Amsterdam: IEA.
- USLANER, E. (2002). *The Moral Foundations of Trust*. New York: Cambridge University Press.
- VERBA, S. EN N. NIE (1972). *Participation in America*. New York: Harper and Row.
- VERBA, S., K.L. SCHLOZMAN EN H. BRADY (1995). *Voice and Equality*. Cambridge (USA): Harvard University Press.
- WHITELEY, P. (1999). The Origins of Social Capital, pp. 25-44 in J. van Deth et.al. (eds.), *Social Capital and European Democracy*. London: Routledge.
- WOLLEBAEK, D. AND P. SELLE (forthcoming) The Importance of Passive Membership for Social Capital Formation, in M. Hooghe en D. Stolle (eds.), *Generating Social Capital. The Role of Voluntary Associations, Institutions and Government Policy*. New York: Palgrave.
- YATES, M. EN YOUNISS, J. (1998). Community Service and Political Identity Development in Adolescence, *Journal of Social Issues*, 54(3), 495-512.
- YATES, M. & YOUNISS, J. (eds., 1999). *Roots of Civic Identity. International Perspectives on Community Service and Activism in Youth*. Cambridge: Cambridge University Press.